

פרק ד': משפחת זינאתי מפקיעין

פרק יחודי בחייו של א.ב.ג. הוא סיפור קשריו עם משפחת **זינאתי** מהכפר פקיעין. לא במקרה הגיע אריה לפקיעין: דבקו בארץ ישראל עד הרחוק בנופיה היא שהביאה אותו לשם. סקרנותו העצומה להכיר ולדעת כל נסתר בה חיברה אותו אל יוסף זינאתי, אבי המשפחה, "שומר החותם" האחרון של אחד מבתי הכנסת העתיקים בארץ, שאריה ראה בו שריד לקהילה עתיקה וממשיך-יחיד, מכוח רצונו ועקשנותו, של מסורת איכרים יהודים בארץ הגליל. אריה התוודע אל המשפחה וחייה, הציץ ונפגע: עד יומו האחרון ראה עצמו לא רק כידיד-הבית, אלא – ובעיקר – בנושא באחריות להמשך קיומם בפקיעין, בזכות ולא בחסד. הוא שאף להקל עליהם ככל האפשר את משא פרנסתם, לחבר אותם אל החיים היהודיים המתחדשים באיזור הגליל, ולהביא את דבר חייהם שם, על כל חריגותם ויחודם, עד אל החלונות הגבוהים ביותר – אל בית נשיאי ישראל.

ההצלחה היתה חלקית בלבד: גם כוחות אחרים, מתנכלים לכוונותיו, פעלו שם. אבל אריה לא ויתר, לא נרתע, ולבסוף גם לא סלח לאלה שיכלו להקל ולסייע ובאטימות-לב התעלמו והתנכרו. אבל הוא, שראה את משפחת זינאתי, הנאחזת עד כלות במולדתה פקיעין, כסמל לדבקות היהודי הישראלי במולדתו ובמסורתה, הזדהה עמה וחש עצמו אחראי לה אישית, כשם שחש אחריות אישית לגבי כל שליחות שנטל על עצמו. והוא הרי היה ידוע בציבור כמי שלעולם אינו מסרב לדבר שליחות.

פקיעין הוא כפר באיזור הצפון, שהוכרז כמועצה מקומית בשנת 1958. רוב תושביו הם דרוזים, אך יש ביניהם גם מוסלמים ונוצרים. מניין האוכלוסיה – כ-5000 תושבים, וקצב הגידול שלה – 1.7%. הדירוג החברתי-כלכלי – נמוך, ואחוז זכאי הבגרות – כ-60 (לפי נתוני הל"מ"ס לסוף שנת 2004). ההיסטוריה של הכפר ארוכה מאד, ובין החוקרים אין הסכמה באשר לראשיתה: יש הקובעים אותה בימי בית שני, ויש המאחרים לימי המישנה. האגדה החשובה ביותר לעניין זה מספרת, כי בפקיעין היתה מערה, שבה נחבאו מפני הרומאים, לאחר מרד בר כוכבא, ר' שמעון בר יוחאי ובנו ר' אלעזר, ועץ חרוב ומעיין נובע סיפקו להם שם את צרכיהם במשך שלוש-עשרה שנה. החל מהמאה ה-11 קיים בפקיעין ישוב מוסלמי, ומהמאה ה-18 – ישוב נוצרי. המסורת היהודית מייחסת לפקיעין ישוב יהודי שהתקיים בו ברציפות מאז ראשיתו. בשנת 1785 התיישבו בכפר חסידים פליטי צפת, ממוצא אשכנזי, אך רוב יהדות פקיעין מוצאה ספרדי. ע"פ רשימות המיסים מימי המימשל העות'מני, היו בכפר באמצע המאה ה-16 בין 33 ל-45 משפחות יהודיות. משפחת **זינאתי**, הרשומה ביניהן, היא המשפחה היהודית היחידה שלאחר שנאחזה בו לא עקרה ממנו עד היום (להוציא כמה שנים, בין 36 ל-48, שבהן נאלצו להתגורר מחוץ לו בגלל האיום על חייהם שהטילו כנופיות ערביות). זו המשפחה שפגש א.ב.ג. בביקוריו עם תלמידיו ה"טיצים" מיגור בפקיעין, ואליה נקשר קשר עמוק וחזק בהמשך חייו.

דבר קיומה של קהילה יהודית עתיקה בפקיעין נודע ברבים בזכות ביקורם של **יצחק בן-צבי ורחל ינאית**, בשנת 1922. הם הגיעו לכפר כהולכי רגל, שניהם חמושים, ביקרו בבתי היהודים המקומיים ושוחרו עמם ארוכות. בן-צבי, חוקר העדות בארץ ישראל, התעניין מאד בחיי הקהילות בפקיעין. הוא שגילה על קירות ביה"כ המקומי שני לוחות אבן עתיקים, וקבע את מקורם בימי המשנה והגמרא – עדות ראשונה לקדמוניות הישוב היהודי באיזור. כרבים אחריהם, נשבו בני הזוג בן-צבי בקסמי המקום ותושביו, ושמרו על קשריהם עם יהודי המקום: חזרו לבקר שוב ושוב, הביאו אורחים, סייעו בכל דרך שמצאו, ולאחר מחקר יסודי ומתמשך כתב בן-צבי ספר על הישוב היהודי בגליל, ובפקיעין בפרט. שני מוקדים היוו נקודות-משיכה למבקרים יהודים בפקיעין, החל מביקוריו של יצחק בן-צבי בימים שלפני קום המדינה, ועד ימינו: בית הכנסת העתיק שהוקם שם בשנת 1873, במימונו של **רפאל הלוי**, נדבן יהודי מביירות, ומשפחת זינאתי, שנטלה עליה את שמירתו ופתיחתו למבקרים. יחודו של בית הכנסת הוא, כאמור, בשני לוחות האבן העתיקים שגילה בן-צבי, שהוצבו בו עם בנייתו כחוליה מקשרת אל בית-כנסת קדום, מהתקופה שלאחר הבית השני, שממנו הובאו. לוחות אלה מקושטים בתבליטים. על אחד מהם – מנורה, ולמרגלותיה שופר ולולב. על השני – תבליט שער מפואר, ולצידו עמודים שראשיהם דומים לקונכיות. חזיתו של בית הכנסת מופיעה על שטר-כסף של 100 ש"ח, הנושא את תמונתו של יצחק בן-צבי – הנשיא השני של מדינת ישראל, ומי שהיה החוקר הראשון של הישוב היהודי בפקיעין.

אל פקיעין הגיע אריה במהלך טיוליו עם הניכיו, הניכי מחזור ד' בביה"ס "טיץ" ביגור, בתקופת עבודתו שם כמדריך ומחנך בשנים 1941-43. המסורות בדבר היאחותו העיקשת של הישוב היהודי בכפר

במהלך ההיסטוריה, וכן הלווחות העתיקים בבית הכנסת, משכו אותו לשם שוב ושוב. פגישתו עם משפחת זינאטי הקסימה אותו והלהיבה את דמיונו, וכמו חיברה אותו חיבור חי ונדיר אל העבר היהודי בארץ ישראל.

"לו הייתי אמן-פסל – הייתי מפסל דמות יהודית זאת, יהודי עם כפייה – בסלע גלילי, ולמרגלות הסלע: מחרשת עץ, הקרויה 'ערבית', ו[הוא] מחזיק בשמחה בידו המיובלת קומץ שיבולי חיטה. וכיתוב מתהלים: 'יגיע כפיך כי תאכל – אשריך וטוב לך'" – כך מתאר אריה בזכרונותיו (18.3.96) את דמותו של יוסף זינאטי, אבי המשפחה, כפי שהכירו לראשונה. התיאור רומנטי, נרגש – וכמובן מקושר לגמרי אל הפסוק הרלוונטי. אריה – כמו אריה...

בעת ההיא היתה כבר משפחת זינאטי המשפחה היהודית האחרונה בפקיעין, וסירבה לעקור ממנו. "היהודים שחיו כאן – מכרו את אדמתם לערבים. הם לא רצו להיות כאן, והאדמה לא רצתה בהם... הם רצו לחיות בעיירות הגדולות: בחדרה, בזכרון יעקב, בנהריה... מכרו את אדמתם בזול... חברים, פקיעין לא תיעזבו!" – דברי יוסף זינאטי לידידיו, שבאו לבקר. אבל לא במקרה נטשו היהודים את הכפר: כשאר התושבים, פרנסתם היתה על חלקת אדמתם, שבה גידלו חיטה, ירקות ועצי פרי. ו"חלקת אדמתם" זו – 30-40 מ' אורך ורוחב, חיטה זורעים בידיים וקוצרים במגל או בתלישה, החלקה נחרשת במחרשת עץ, והיא נוגעת, מאן ומאן, בחלקות השכנים. הפרנסה באה בצמצום ובקשיים רבים, והיחסים עם השכנים לא תמיד היו תקינים.

אביו הזקן של יוסף חי אז עדיין, והמשפחה כללה גם את אחותו של יוסף, שלא נישאה, את אשתו סעדה, ואת שני ילדיהם: שאול – בן 12 אז, וזהרה (מרגלית) הצעירה ממנו בארבע שנים. הילדים זיכרו ערבית, והעברית היתה מוכרת להם מדיבור בלבד. על כך הודאגו הוריהם מאד מאד: יוסף, שנאלץ לנטוש תלמוד-תורה בנערותו, קיווה לצייד את בנו בחינוך יהודי ראוי, וככל שקרב מועד בר-המצווה שלו, גברה דאגתו, והוא השיח אותה לכל מבקר יהודי שהגיע לכפר. דאגה זו נגעה לליבו של אריה, שכבר הכירו מקרוב, והוא הציע לו להעביר את הילדים לבית הספר ביגור, שם יתחנכו עם ילדי הקיבוץ. מילוויה של ההבטחה הזאת לא היה פשוט כלל. מצד הקיבוץ היתה תחילה התנגדות רבה – הילדים היו זרים גמורים לחיים בחברה יהודית, ולחיי חברת ילדים בקיבוץ – על אחת כמה וכמה. גם ברור היה, שאת עלות הקליטה הזאת לא יוכל יוסף זינאטי לשלם. המשפחה, מאידך, נזקקה מאד לילדיה, שעזרתם בעבודה היתה כבר חיונית להוריהם. אולם אירוע קשה שאירע בכפר בקיץ 1941 הכריע.

לילה אחד חדרה לפקיעין כנופיה ערבית מזויינת שהגיעה מסוריה, מאנשי קאוקג'י, ואנשיה פרצו לבית זינאטי וגררו את יוסף אל כיכר הכפר. הם חשדו בו שהוא מרגל אחריהם לטובת היהודים, דרשו ממנו לדווח להם על תנועות אנשי ה"הגנה", היכו אותו קשות, ואיימו להרוג אותו. גם בן-דודו עובדיה, שנחבא בביתו של ידיד דרוזי, נתגלה והובא לכיכר. רק התערבותו ברגע האחרון של מוכתר הכפר, שערב להם, הצילה את השניים ממוות.

הידיעה על ההתרחשות הגיעה ליגור, ולמחרת בבוקר באו לפקיעין אריה וגרשון פרדקין, נוטר בתחנת יגור, איש ה"הגנה" ומדריך מטעמה בבית הספר, שהכיר אף הוא את יוסף מביקורים קודמים והתיידד עמו. כשראו השניים את האיש החבול והשבור, שגם איבד אחת מעיניו במכות שהוכה, הציעו לו לקחת עמם מיד את שני הילדים ולהביאם ליגור. ההחלטה היתה קשה למשפחה – הם לא ששו להתנתק בבת-אחת משני ילדיהם – אולם הדאגה לילדים גברה הפעם. יוסף ומשפחתו סירבו לעזוב את הכפר, אבל הילדים הועברו ליגור והוכנסו לבית הספר המקומי: כנגד הנימוק של הצלתם מאיומי הטרור הערבי לא עמדה עוד אספת החברים בהתנגדותה. יצחק בן-צבי, אז כבר יו"ר הוועד הלאומי של הישוב, הבטיח לסייע בתשלום ההוצאות.

סיפרה מרגלית (1981): "ביגור הייתי מפחדת לישון על המיטה, כי בבית התרגלתי לישון על הרצפה. הפקידו מטפלת מיוחדת שתשב על ידי. כשהיתה הולכת – שוב שכבתי על הרצפה".

ובכלל היתה הסתגלותם של שני הילדים המבוהלים מפקיעין לחיי בית הילדים היהודי קשה מאד. הניתוק מהוריהם, ואחר כך – הפרדתם זה מזו וצירופם לקבוצות בני גילם – לווו בכי קורע-לב. הרגלי הנקיין, חילופי הבגדים, האוכל המוגש – הכל היה זר להם. והקשה מכל – הלימודים: הם לא ידעו לקרוא ולכתוב, עברית כמעט לא הבינו ולא דיברו, ולא היתה ברירה אלא להכניסם לכיתה א', בין ילדים שלא היו בני גילם. כל כך זרה היתה להם המציאות החדשה, ששאלו החל לגמגם בדיבורו, ובציבור כמעט לא השמיע קול. בכיתה היה שוקע במצב של קהות חושים, לא שומע ולא מגיב, ורק בהיותו מחוץ לכותלי ביה"ס חזרה אליו חיוניותו.

אחת לשבוע, בימי ששי, היו הורי הילדים באים לבקרם, מביאים איתם בסלים פירות מעציהם – תאנים ורימונים. הפירות האלה היו בעיני אריה סמל לטובה וברכותיה של ארץ ישראל, והבאתם בידי הזינאתים כמעין שכר-לימודיהם של הילדים, ככל שהשיגה יד ההורים - עוד הרחיבה את המקום המיוחד שתפסה המשפחה הזאת בליבו: "... בכל יום ששי, בסביבות השעה 10 בבוקר, היה זוג ההורים מופיע, לבושים קצת פרנגי, נושאים סלסילת פירות כמעלים ביכורים בקדושה: תאנים רכות, נוטפות דבש, עם מתיקות גלילית מיוחדת, ורימונים מבוסתנם, גם כאלה שגדלים בחצר בית-הכנסת. הכל נקטף בקדושה אתמול... בדירתי, האביזר הכי יקר, הכי שמור, הכי קדוש – הם אותם רימונים, שיוסף היה מביא עמו מפקיעין כתודה. מאז עברו כבר 53 שנים, והם איתי..." (הוא ייבש אותם, קליפתם נתקשה ולא נרקבה – מה שהעצים עוד יותר את סמליותם בעיניו).

(שנים רבות אחר כך הראה אריה את הרימונים האלה לצייר **דוד מוס**, וגם סיפר לו על מקורם בבוסתנה של משפחת זינאתי בפקיעין. מאוחר יותר, כשיצר הצייר הגדה חדשה ומצויירת, זכר את השיחה ההיא.)

מספר דוד מוס (תשמ"ז): "... לפני שנים אחדות זכיתי לפגוש אדם בשם אריה בן-גוריון. אריה, אחיינו של דוד בן-גוריון, בילה את חייו בבניית ארץ ישראל ובבניית קיבוצו – בית השיטה... אריה אוהב את הארץ אהבה מידבקות ומכיר בה כל שעל. שבת אחת סיפר את סיפור-חייו לקבוצה שבה השתתפנו, ובין הפרטים שבחר לספר היה גם הקשר הידידותי עם אדם בשם יוסף זינאתי מן הכפר הקטן פקיעין שבגליל העליון... אריה סיפר, שיוסף זינאתי היה נוהג לבוא אליו לשבת, כשהוא מביא עמו רימונים מבוסתנו שבפקיעין... אריה שמר על אחדים מהרימונים: הוא הניח להם להתייבש באופן טבעי והציג אותם בתוך סל... עבור אריה היו רימונים אלה עדות יקרה לקשר – שאין דומה לו – של עם ישראל לארצו... בעיני ייצגו הרימונים האלה וסיפורם נס של זכרון יהודי... כאשר שמעתי את הסיפור ידעתי מיד שבאיזשהו אופן אתן לו ביטוי בהגדה... התקשרתי אל אריה. באדיבותו שלח אותם אלי כשהם ארוזים בחיבה כאילו היו האבנים היקרות ביותר. בזהירות ציירתי את דמותם על העמוד הזה [בהגדה] והשבתי אותם לבעליהם. הרימונים שבהגדה הם של זינאתי ובן-גוריון גם יחד, ומנציחים את יוסף זינאתי, כמופת לזכרון יהודי, ואת אריה בן-גוריון, המסמל בעיני את הקדושה של יהודים כמותו, אשר זכרו היטב. אנו לא נשכח".

לאט-לאט התיישרו ההדורים. סבלנותם של המחנכים גברה על הקשיים, הילדים הסתגלו לשפה העברית ולמנהגי הסביבה החדשה, ורכשו יסודות של קריאה, כתיבה וחשבון. המשפחה, מצידה, ניזוקה מאד מהיעדרם של העוזרים הקטנים, עד שנזעק אריה שוב לעזרתה: עם קבוצת חניכיו היה בא אליהם בעונות הלחץ החקלאי לסייע בקציר, במסיק ובזריעה. הקשר התהדק. במסיבת בר-המצווה של שאול הרים יוסף כוס של תודה למורים ולסבלנותם. כשנה מאוחר יותר הועברו הילדים לבתי ספר דתיים בירושלים: זינאתי החשיב מאד את החינוך הדתי.

חניכיו של אריה, מצידם, חלמו על גרעין-התיישבות בפקיעין – להחזיר את עטרת הישוב היהודי ליושנה. אבל כשבא יום צאתם להכשרה הם גויסו לפלמ"ח ונשלחו לבית השיטה, והקשרים בין אריה לזינאתי הפכו לאישיים יותר.

היה לכך גם אספקט חינוכי: כמחנך בבית-הספר של בית השיטה, קיבוצו, יצא אריה בשנת 1947 עם חניכיו, כיתה ו', לשבוע בכפר הדרוזי בית ג'אן. בשבוע הזה הגיעה הקבוצה ליום אחד לביקור בפקיעין, פגשה את משפחת זינאתי, שמעה מפיו על תולדות המקום ואת סיפורו האישי, וספגה את רוח המקום והמסורת הקשורה בו. גם בשנים הבאות נהגו כיתות ביה"ס בבית השיטה, בהגיען לגיל מצוות, לבקר בפקיעין ולפגוש את הזינאתים. כך ביקש אריה למלא את חלקו הצנוע בשימור וקיום מסורות פקיעין.

השנים העוברות לא היטיבו עם משפחת זינאתי. הבן **שאול** הקים משפחה בנהריה והשתקע שם. הדבר הזה ציער מאד את אביו, שקיווה להעביר אליו את האחריות, האדמה והמסורת. אבל משפחת אשתו של שאול חשבה אחרת. שאול מת בלא-עת מדום-לב, והוא בן 51, ונקבר בנהריה. מרגלית החליטה שלא להינשא, והקדישה את חייה לטיפול בהורים, וכן סייעה לאביה בשמירה על בית הכנסת העתיק ובפתיחתו לתיירים ולמבקרים. בדידותם המתמשכת כמשפחה יהודית יחידה בכפר היוותה, מצד אחד, מעין "אטרקציה" למבקרים, אולם מצד שני ניתקה אותם למעשה מחיי קהילה יהודית פעילה. המימסד הדתי – משרד הדתות, ואגף הרבנות הממונה על המקומות הקדושים, הקשיחו לבם כלפיהם. יוסף זינאתי הוכר כעובד משרד הדתות, אולם השכר ששולם לו (כעובד ברבע-מישרה) היה מחפיר, ולא הספיק לכללתה של המשפחה. כאשר החמירה נכותו לא יכול עוד יוסף לבצע עבודה כלשהי, ובמשך

שנים מילאה מרגלית את מקומו בתחזוקת ביה"כ ובהצגתו למבקרים. ביתם לא תוחזק כלל, ומצבו הלך והידרדר עם השנים.

בביקור מקרי של גרשון פרדקין, לאחר זמן רב, בפקיעין, ראה האיש את מצבם והזדעזע ממראה-עיניו. אריה, מצידו, התמיד בשמירה על הקשר. הוא דאג מאד למצבם הכלכלי, ולא הירפה מפניותיו אל המיסד האיזורי והממשלתי בדרישותיו להגן על זכויותיהם ועל מעמדם, בהיותם שומרי האתר היהודי היחיד בפקיעין. יחד עם פרדקין, פנו השניים שוב ושוב אל כל כתובת אפשרית.

פרדקין אל א.ב.ג., 3.4.64: "שוב ביקרתי בפקיעין לאחר הרבה שנים ועד עכשיו מכסה בושה עמוקה את פני. הכך ייעשה בישראל?... הבית עלוב כמו שלא היה מעולם. עוני ויתמות בכל פינה, וביחוד פגעו בנשמתו... מדינת ישראל חייבת לתת לו מגורים של ממש ופרנסה בכבוד... סעדה כבר זקנה וצולעת ויוסף בלי שיניים והזדקן מאד מאד... אולי גם הפעם תשנס את מותניך ונלך לדפוק על הדלתות... ואולי גם הפעם נוכל להצליח..."

יוסף, שבריאותו הטובה לא חזרה אליו מאז המכות הקשות שהוכה, הפך עם הזמן לנכה גמור, ונזקק לטיפוליה ולסיועה של בתו בכל עניין. ומרגלית נטלה עליה את עול הטיפולים, את הדאגה לפרנסה המצומצמת, ואת השמירה על בית הכנסת והצגתו למבקרים.

יוסף זינאתי אל א.ב.ג., 19.5.65: "לידידי היקר אריה בן-גוריון ומשפחתו... אודיעך, שקדיש לוז, יו"ר הכנסת, ביקר אצלנו עם משפחתו והסברתי לו על מצבי ואיך אני חי ובודד בלי הילדים והנכדים, וקיבלתי ממנו מכתב שהוא מסר את כל הזכרים לראש הממשלה מר לוי אשכול... מה שסבלתי בזמן הבריטים זה אפס, ובזמן המדינה, 17 שנים, אין לי שום ערך, אני מרגיש את זאת באמת, אפילו הערבים היום מתקדמים ואני נשאר כרגיל, בלי שום ערך..."

א.ב.ג. לעקיבא גוברין, שר התיירות, 20.7.65: "אנא, סלח להתערבות הכפולה, אך מבקש אני להיות שליח-מצווה לידידי הצנוע יוסף זינאתי מפקיעין, ולתפקידו שם. כידוע, נותרו זינאתי ואשתו השרידים האחרונים מפקיעין העתיקה. משרד הדתות שיקם ושיכלל את ביה"כ העתיק בפקיעין, ויוסף משמש כשומר גאה ואביון לביה"כ, ומסביר לכל אורח, תייר ומטייל. משרד הדתות משלם לזינאתי 120 ל"י בחודש, וזו כל הכנסתו החומרית לקיומו... וכאן אני בא להצעת: תותן לו הקצבה נוספת של 120 ל"י לחודש גם מטעם משרד התיירות... הלכה למעשה תהיה זו תרומה ושכר חיוניים ביותר לקיומו הדל (לו ביקרת בדירתו הרעועה – היה נחמץ ליבך)... אין כתובת סבירה אחרת, זולתך..."

מרגלית זינאתי לא.ב.ג., 30.12.69: "זה כבר שנה אשר אני לא עובדת ואינני יודעת למי לפנות. הם רק עשו ממני כדורגל ולא עזרו לי בשום דבר, וגם בנוגע לאבא, גם לו יש בעיות במשכורת ממשרד הדתות, במקום שישלמו לו כל חודש שולחים כל שלושה חודשים או חודשיים, אין לו – רק מהביטוח הלאומי, זה היחידי [הוא] מקבל בזמן, וגם לא מלא, ועכשיו עברו חודשיים ועוד לא שילמו לאבא..."

מרגלית זינאתי לח"כ פרוש, 20.4.75: "המועצה המקומית עשתה תכנית לסלילת כביש בשטח בית הקברות היהודי... היות ושכנינו שונאים אותנו, גם היהודים רוצים לפגוע בנו. אנחנו מתנגדים בכל תוקף לסלילת כביש בבית הקברות, המקום אינו שייך למועצה ולא למשרד הדתות, הוא שייך ליהודי פקיעין, הכהנים כיום קבורים כאן. אנו רואים בזה גזילת זכויותינו וכן גרימת נזק בל-ישוער לנו... לכן נבקש מכבודכם לנקוט בצעדים מיידיים למניעת כל פגיעה בחלקת בית הקברות".

גרשון פרדקין אל דוד קורן, גשר הזיו, 13.7.78: "את יוסף והמשפחה אני מכיר שנים רבות, וכל השנים אני מנסה לעזור למשפחה נפלאה זו... מתת כסף מעולם לא רצו לקבל ממני. חשוב מאד היה לקשור עמם קשר קבוע לדברים הקטנים כגדולים... נושא הבריאות ואולי משהו גדול יותר, לשיפוץ הבית וכו'... נדמה לי שאפשר להפוך משפחה זו לסמל – אולי לכבד אותה פעם בביקור בכנסת, בבית הנשיא, אולי אפשר למצוא הקצבה איזורית של כמה אלפי לירות לחודש, על מנת לאפשר להם לכבד את עשרות האורחים המגיעים לביקור... אני פונה אליך כאיש הגליל – נדמה לי שיוסף על כיסא הגלגלים ומשפחתו הינם הגיבורים האמיתיים של ההתיישבות בגליל ובארץ..."

צ. וינגרטן, משרד הדתות, למשה בר שביט, מנהל הלשכה האיזורית, 3.9.80: "מאז קום המדינה ועד 31.5.76 קיבלה המשפחה תשלום סמלי עבור השמירה על המקום... כפי שמתברר ממכתבך, מר זינאתי הינו חולה ואינו מתפקד, ולמעשה ממלאת את התפקיד הבת מרגלית, ובהתאם לכך אין אנו רשאים לפי החוק לשלם למר זינאתי משכורת עבור עבודה שאינה נעשית על ידו, ואנו מטפלים בהפסקת עבודתו... בד-בבד ובהתחשב בנסיבות המיוחדות של המקום נבדוק את האפשרות להעסיק את הבת מרגלית – משימה שכיום היא קשה במיוחד בהתחשב בהקפאה שהוטלה עכשיו על משרדי הממשלה בקבלת עובדים חדשים..."

מרגלית זינאתי לא.ב.ג.: "...אני שולחת לך צילומי המכתבים, לפיהם הפסיקו את עבודת אבי. הודעתם להם שאני מוכנה להמשיך בה, אולם הסכימו להעסיקני כקבלן ללא שום זכויות. כבעבר אני ממשיכה לעשות את העבודה, ללא תשלום... איני צריכה לספר לך על מצבנו ועל אכזבתנו ועל כאבנו הרב בשל יחס זה מצד משרד הדתות... לו הואל נא, אריה היקר, לעשות משהו למעננו ולעמוד לצדנו בשעת צורך ומצוקה זו..."

א.ב.ג. וגרשון פרדקין לדוד קורן, ועד ישובי הגליל המערבי, 9.3.81:

"...אנו, ידידי המשפחה, שמכירים את משפחת זינאתי למעלה מ-45 שנים ובאנו לעזרתם בתקופות מצוקה בטחונות ואחרת לפני ואחר קום המדינה, פונים אליך להתערב ולפעול למען משפחת זינאתי האחרונה – שפרנסתה החודשית (וזה מקור-הכנסתם היחיד והבלעדי לקיומן של שלוש נפשות) תאושר בזכות, ע"י העסקתה המלאה של מרגלית כשכירה אחראית, בחוזה חתום על כל הזכויות, כראוי למשפחה נאמנה זו לפקיעין ולמורשת אבותיהם. אם משרד הדתות יסרב לחידוש חוזה זה, כי אז אולי יש לפעול אצל המועצה האיזורית תרשיחה, אליה משתייך הכפר פקיעין, או אצל מועצת ישובי הגליל העליון. על כל פנים, מישו חייב לדאוג לקיומה הכלכלי של משפחת זינאתי, ובזכות הפקדת מרגלית, כנצר יהודי אחרון ובלעדי על המקומות הקדושים בכפר".

דוד קורן נענה להם ופנה את מר וינגרטן במשרד הדתות "בשם האיזור כולו" למלא את הבקשה הצנועה הזאת. א.ב.ג. ופרדקין הוסיפו ופנו אל אישים נוספים באיזור. אריה הגדיל והגיע במכתביו עד אל נשיא המדינה **יצחק נבון** (תשל"ט):

"...אנא סלח על כי בימים גורליים אלה אני מטרידך על איש בודד ושמו יוסף זינאתי... המרותק עתה למיטתו בקומה ב' של דירתו בכפר פקיעין הערבי וההיסטורי. עם יוסף חיים באותה דירה צנועה גם רעייתו סעדה (מוגבלת פיזית – צולעת) ובתם מרגלית. מרגלית היא היחידה השומרת על קשר-חוץ והלוחמת כלביאה נגד לאומני הכפר ואנשי מועצת הכפר המתנכלים למשפחה, לאדמותיה ולמקומות המקודשים. המשפחה חיה במצור ובגאווה דועכת, כאשר נרו של יוסף אוזל... מוזר ומכאיב שזניחת המשפחה התרחשה דווקא משך 30 שנות מדינה יהודית (להוציא התייחסויות הזדמנותיות של הנשיא בן-צבי ז"ל)... לו יכול היה איש לשכת הנשיא לבקר בדירת זינאתי, כדי להתרשם מהמצאות וצרכיה – "ויהיה בזה חיוני ליוסף ובני ביתו..."

ההצלחה, כאמור, היתה חלקית בלבד. אנשי משרד הדתות סרבו להעסיק את מרגלית כשכירה ולשלם לה משכורת, והפשרה היתה העסקתה כ"קבלן" – ללא זכויות סוציאליות כלשהן. מרגלית המשיכה לטפל בהוריה ולתחזק את ביה"כ, אריה המשיך לבקר את המשפחה ולנסות לסייע.

פנייה נוספת אל הנשיא נבון היתה חריגה מכל בחינה, אפילו לגבי אריה: ביולי 1981 שלחו א.ב.ג. וגרשון פרדקין מכתב לנשיא, סיפרו לו על מותו החטוף של שאול זינאתי ועל בעית מקום קבורתו, ועל החרפת הנושא באשר ליוסף זינאתי, "וזאת מפני שבית הקברות היהודי בפקיעין מופקר, מוזנח, ללא גדר וללא כל אפשרות להבטיח את עתידו". יוסף העדיף להיקבר, בבוא יומו, לצד הוריו ואבותיו, אבל לאחר ששאול בנו נקבר בנהריה, סבר אריה כי "ראוי יוסף להיקבר בירושלים, בהר הרצל, כאנטי-גיבור, אך כדמות יהודית מחנכת ואצילה, בשווה לקברות גיבורים ברוח ובגוף".

המכתב מסתיים: "ועתה אני פונה אליך: אנא, תשתדל נא לשכת הנשיא שהטיפול הפורמלי המתאם יאושר ויהיה מוכן לרגע כי יבוא, למען יוכל לשכון גופו הטהור והנאמן של מ"ר יוסף זינאתי במקום המכובד ביותר של יקירי וגיבורי האומה".

אין לדעת מה היה עולה בגורלה של הבקשה יוצאת-הדופן הזאת לו הועברה לטיפול ב"צינורות המקובלים", אלא שהזמן לא הספיק לכך: בסוף אוגוסט '81 מבשר א.ב.ג. ללשכת הנשיא על מותו של יוסף זינאתי, 40 יום בלבד לאחר מות בנו. בגלל מצבו של בית הקברות היהודי בפקיעין, ביקש יוסף להיקבר לצד בנו שאול בבית הקברות בנהריה, "וזאת בניגוד לרצונו וחלומו ולאורה חיי בכפר פקיעין העתיקה".

משאלתו האחרונה של יוסף זינאתי היתה להגשים את חלומו רב-השנים לעלות לירושלים, לבקר בכותל המערבי, לפגוש את נשיא המדינה וללחוץ את ידו. אריה נחלץ לביצוע המשימה, וכדרכו – בגדול: הוא מתקשר לנשיא נבון(המכיר זה-כבר את פרשת זינאתי ואת אריה בן-גוריון, מגן זכויותיה), ובתוך 4 ימים מקבל אישור וקביעת מועד. ביום המיועד

מגיעה מכונית הנשיא לפקיעין, ואריה נושא בזרועותיו את יוסף הנכה מדירתו אל מושב המכונית הממתנה לו, מהלך כמה סימטאות שאין בהן מרחב נסיעה. בעכו הם מתעכבים: מרגלית קונה לאביה נעליים ראויות לביקור שכזה, במקום אלו המרופטות שלרגליו. יוסף מאושר. בבית הנשיא מוכנה לו כבר עגלת נכים. הפגישה עם הנשיא קולחת: השניים משוחחים בערבית ועברית, שיחה שכולה חיוכים ופתגמים עממיים, השגורים על פי שניהם. משם יוצאים יוסף ומלווי אל רחבת הכותל, כששיחת טלפון מבית הנשיא פותחת בפניהם את הגישה עד הכותל עצמו: יוסף מבקש לנגוע באבנים בידו. הדמעות - בלתי-נמנעות. יוסף מברך "שהחיינו..." , ואריה - "אמן". שיאה של הנסיעה חזרה היה בלתי צפוי: באמצע הדרך, בכביש החוף, עלה פתאום מנוע המכונית באש. צריך היה למצוא טרמפים... ולעת חשכה, כשהגיעו לפקיעין, נשא אריה שוב את הזקן בזרועותיו, במעלה המדרגות הפעם, וכשהם מגיעים סוף סוף - צונח יחד עמו על המיטה...

בליל כ"ו באב תשמ"א (אוגוסט 1981) הלך יוסף זינאתי לעולמו, בן 80, ונקבר לצד בנו בבית הקברות של נהריה.

ובפקיעין נותרו האם, שהאריכה ימים עד מעל ל-90, והבת מרגלית - בת 64 במות אביה. לא מוותרת, לא זזה ממקומה, מקיימת עד הסוף את שבועתו של אביה: משפחת זינאתי תישאר בפקיעין.

"רצוי שמישהו יגלה עניין בגורלה של המשפחה הזו..." חותם אריה את מכתבו לנשיא נבון, בו הוא מבשר לו על מותו של יוסף.

אבל למר זליקוביץ, הממונה על המקומות הקדושים במשרד הרבנות, זה שסירב לבקשות הרבות לאפשר למרגלית זינאתי חיים בצניעות אך בכבוד כשומרת האתר הקדוש בפקיעין, כתב אריה: "...הסברתי ליוסף, שאם משך 34 שנות המדינה לא הצליח משרד הדתות והממונה על המקומות הקדושים לגדור את בית-הקברות היהודי העתיק, ולא שיקם את המצבות המנותצות והפזורות, ולא דאג לשמור על בית-קברות זה - אין סיכוי שיעשה זאת לאחר פטירת יוסף זינאתי... אבל לא נמצא אף מוסד ממשלתי ולא אישיות אחת סמכותית מוסדית שתטה אוזן ותתערב בזכות הגיונה וצדקתה של בקשת יוסף זינאתי המזקין... מרגלית היתה הלוחמת האמיצה לשמירת קדושתו של המקום וכבוד משפחת זינאתי. היא היתה גם המפרנסת הממשית היחידה והמטפלת באביה המשותק ובאמה הקשישה והעיוורת והמוגבלת פיזית. אבל אתה, מר זליקוביץ, שלחת לה מכתב פיטורין, ומשך חודשים משפחה זו לא קיבלה את משכורתה... איך הנייר הלבן עליו כתבת פסק-דין שרירותי זה לא האדים ולא זעק על השקר ועל ההתעמרות... בתוך קומץ המלווים את יוסף זינאתי בדרכו האחרונה לא היה נציג של משרדך, כי היית בטוח שאת ביה"כ העתיק לא יחללו, היות ושכרת לו שומר דרוזי, ומיוסף המפוטר כבר התפטרת לפני תשעה חודשים... ואתה חזרת על צידקת גזילת כבשת הרש הזאת בפני כל אלה שהזעיקו אליך מכתבי בקשה לחזור בך מהפיטורין... ראוי היה גיבור עלום ומצניע-לכת זה להיקבר בהר הרצל יחד עם גיבורי הרוח, ולהצטרף אל האמיצים והעקשנים שבלוחמי עצמאות ישראל, שפיהם וליבם היו שווים, שהיו אגדה בחייהם ויישארו אגדה אחרי מותם..."

לאחר מות יוסף גילו המועצה האזורית וגופים נוספים יוזמות שונות להנצחת זכרו ושם משפחתו. אריה היה שותף נאמן ופעיל ליוזמות אלו. שלט שנקבע בקיר ביה"כ מנציח את פעילותם של א.ב.ג., גרשון פרדקין והנשיא שז"ר לטובת שיקומו ושימורו.

לאחר מותו של אריה, המשיכה משפחתו לשמור על קשריה עם מרגלית זינאתי. לאחרונה ביקרה שם נינתו - יובל - במסגרת טיול כיתה ה' מביה"ס "גשר על הוואדי", בי"ס יהודי-ערבי בכפר קרע שבוואדי ערה. 40 הילדים ושמונה המורים שהתלוו אליהם, מחציתם יהודים ומחציתם ערבים, ביקרו בביה"כ, ושם הוצגה יובל (נכדתו של חגי בן-גוריון, בנו של אריה) בפני מרגלית. יובל, ששמעה מפי אביה את סיפור הקשר המתמשך בין משפחות בן-גוריון וזינאתי, הצטיידה בתמונות שצולמו במהלך השנים, ואף הכינה שיר שכתבה למרגלית. מרגלית התרגשה עד דמעות, והזמינה קבוצה מצומצמת מקרב המטיילים אל ביתה - שם הראתה להם תמונה משנת 1990, בה צולמה משפחת ב"ג בביקורה אצל משפחת זינאתי, והיא תלויה בבית על הקיר. המעגל נסגר.